

Наталія Ротар*

ЗАСТОСУВАННЯ ІНСТРУМЕНТІВ РЕЙТИНГОВОГО ОЦІНЮВАННЯ ФУНКЦІОНАЛЬНОСТІ РЕГІОНАЛЬНИХ ПОЛІТИЧНИХ ЕЛІТ (НА ПРИКЛАДІ ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ)

У статті здійснено дослідження інструментів рейтингового оцінювання функціональності регіональних політичних еліт на прикладі Чернівецької області. На основі сукупності емпіричних даних було встановлено, що сформована сукупність рейтингів офіційного та аналітичного рівнів дозволяє не тільки вимірювати ефекти діяльності регіональних еліт в абсолютному значенні, але й порівнювати їх у крос-територіальній перспективі. Обґрунтовано, що чернівецька регіональна еліта є добре обізнана з рейтинговою позицією Чернівецької області, у якій відображено динаміку соціально-економічного розвитку регіону. Однак у сфері публічного дискурсу регіональна політична еліта артикулює тільки ті рейтингові показники, які вказують на ефективність її діяльності, тоді як інші, що визначають перспективні напрями діяльності регіональної еліти, публічно не оприлюднюються. Доведено, що чернівецька регіональна політична еліта є суб'єктом створення неприбуткових організацій (Агенція регіонального розвитку Чернівецької області), які мають сприяти створенню відкритого публічного простору узгодження інтересів на рівні регіональної політики та забезпечити зростання рейтингових позицій Чернівецької області в соціально-економічній сфері. Вивчення досвіду діяльності Агенції регіонального розвитку Чернівецької області дало змогу дійти висновку, що її діяльність є неефективною та закритою навіть для регіональних органів влади та місцевого самоврядування. Це пояснюється суттєвим відхиленням від європейської моделі подібних інститутів публічної політики.

* **Ротар Наталія Юріївна** – доктор політичних наук, професор кафедри політології та державного управління факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича

Ключові слова: регіональна політична еліта, регіональна політика, публічна політика, рейтинг, функції політичної еліти.

Nataliia Rotar. Application of tools rating assessment of the functionality of regional political elites (on the example of Chernivtsi region). The article studies the tools for rating the functionality of regional political elites using the example of the Chernivtsi region. Based on a combination of empirical data, it was found that the existing set of ratings of official and analytical levels allows not only measuring the effects of regional activities in absolute value, but also comparing them in a cross-territorial perspective. It is proved that the Chernivtsi regional elite is well acquainted with the rating position of the Chernivtsi region, which reflects the dynamics of the socio-economic development of the region. However, in the field of public discourse, the regional political elite articulates only those rating indicators that indicate the effectiveness of its activities, while others that determine the promising areas of activity of the regional elite are not publicly disclosed. It is proved that the Chernivtsi regional political elite is the subject of the creation of non-profit organizations (Regional Development Agency of the Chernivtsi region), which should contribute to the creation of an open public space for coordinating interests at the regional policy level and ensure the growth of rating positions in the Chernivtsi region in the socio-economic sphere. A study of the experience of the Agency for Regional Development of the Chernivtsi region led to the conclusion that its activities are inefficient and closed even to regional authorities and local governments. This is due to a significant deviation from the European model of such public policy institutions.

Key words: regional political elite, regional policy, public policy, rating, functions of the political elite.

Важливість дослідження регіональних політичних еліт* доведена в численних політологічних дослідженнях, починаючи

* У цьому дослідженні під регіональною політичною елітою ми розуміємо регіональних політичних акторів, які обрані до легіслатур регіонального рівня або обіймають посади у регіональних органах виконавчої влади, беруть безпосередню участь у процесі ухвалення та реалізації політико-управлінських рішень та здатні своїми діями викликати зміни у регіональному політичному ландшафті.

від Р. Патнема, який, фокусуючись на особливостях політичної культури регіональних еліт, визначає регіональні інститути та відкрите партнерство як важливий засіб заохочення спільного прагматизму всіх регіональних політичних еліт [1]. Іспанські науковці, зокрема А. Васкес Баркеро, доводять, що в умовах іспанської моделі децентралізації влади регіональні політичні еліти готові співпрацювати з місцевими підприємцями задля регіональної автономії [2]. У французькій політологічній школі завдяки крос-темпоральним дослідженням Е. Дюпой'є сформувалася наукова позиція, відповідно до якої сформовані внаслідок децентралізації влади регіональні політичні еліти Франції стали першими носіями «ідей регіональної автономії» [3]. Оцінюючи зв'язок між економічним зростанням і регіональними політичними елітами в Греції, Італії, Португалії та Іспанії, Р. Леонарді та С. Гарміс обґрунтували, що економічна ефективність, досягнута за допомогою децентралізації, передбачає розвиток регіональних політичних еліт як сформованих суб'єктів не тільки регіональної, але й національної політики [4]. Саме тому дослідження національної політики та її результатів має розглядатися в контексті політики регіонального рівня, зв'язків між рівнями влади і територіально організованими суб'єктами політики. В Україні особливого значення набуває те, яким чином регіональні політичні еліти інтерпретують (маніпулюють) системою організації та розподілу влади на її різних рівнях.

Зважаючи на те, що вплив регіональних політичних еліт на результати політики є асиметричним у різних регіонах України та має різні організаційні механізми, оцінка їх ефективності має здійснюватися в рамках стандартизованих інструментів, одним з яких, на нашу думку, є рейтинг. Відповідно, метою цієї статті є здійснення комплексного політологічного дослідження, застосування інструментів рейтингового оцінювання функціональності регіональних політичних еліт на прикладі Чернівецької області.

S&P Global Ratings визначають рейтинг, з одного боку, як певну концентровану оцінку результатів роботи суб'єктів політики / груп інтересів, з іншого, як інструмент впливу на об'єкти політики

в процесі здійснення конкретної соціально-економічної політики [5]. Таке позиціонування суті рейтингу дозволяє використовувати конкретні рейтинги, які сьогодні активно розробляються та використовуються для визначення та порівняння успіхів реформ регіонів України, в процесі оцінки рівня та характеру ефективності діяльності регіональних політичних еліт, насамперед у соціально-економічній сфері. Зауважимо, що рейтинги, за допомогою яких оцінюється ефективність функціонування регіональної політичної еліти, на відміну від рейтингів популярності її представників, завжди містять оцінку реалізації політики, переважно у її соціально-економічному вимірі.

У цьому дослідженні ми послуговуватимемося, по-перше, системою рейтингів, які використовуються Кабінетом Міністрів України для моніторингу діяльності соціально-економічного розвитку регіонів [6] та процесу реформ, зокрема, децентралізації влади [7]. По-друге, рейтингами, що розробляються агентами публічної політики з метою оцінки регіонального прогресу реформ та їх відповідності євроінтеграційній стратегії України (Рейтинг легкості ведення бізнесу «Regional Doing Business»^{*}, Рейтинг

^{*} Рейтинг легкості ведення бізнесу «Regional Doing Business» розроблений Офісом ефективного регулювання та Спільною українських підприємців на основі методології рейтингу «Doing Business» Світового банку. Перше вимірювання 2017 р. брало до уваги п'ять напрямів взаємодії підприємців з місцевими органами влади (сплата місцевих податків; створення підприємства; одержання дозволів на будівництво; оформлення земельної ділянки під об'єктом нерухомості; приєднання до електромережі). Друге (2018 р.) передбачало вимірювання шляхом додавання ще одного критерію – електронні сервіси, якими вимірюються обсяг адміністративних послуг та дозвільних процедур, які можна отримати або пройти за допомогою використання мережі Інтернет у найбільшому місті регіону/обласному центрі [8]. Важливо, що рейтинг 2017 р. максимально оцінювався у 171 бал, тоді як рейтинг 2018 р. – у 600 балів (по 100 за один критерій).

прозорості міст України*, Громадський моніторинг енергоефективності**).

За результатами вимірювання результативності реалізації державної регіональної політики, яке відображає моніторинг та оцінку досягнення цілей, визначених комплексом нормативно-правових актів, що регулюють державну регіональну політику, Чернівецька область за період 2015–2018 рр. опустилася в офіційному рейтингу регіонів з 3-го на 6-те місце (див. табл. 1).

Таблиця 1

Результати моніторингу соціально-економічного розвитку регіонів України, Чернівецька область 2016–2018 рр.

Критерій рейтингу	Місце у рейтингу			
	2015	2016	2017	2018
Економічна та соціальна згуртованість	9	5	6	7
Економічна ефективність	13	20	7	11
Інвестиційно-інноваційний розвиток та зовнішньоекономічна співпраця	17	23	24	19
Фінансова самодостатність	4	5	24	14
Розвиток малого та середнього підприємництва	2	3	7	3

* Рейтинг прозорості міст України (розробник Трансперенсі Інтернешнл Україна, 2017) є комплексним щорічним дослідженням рівня прозорості органів місцевого самоврядування за 90 індикаторами у 13 сферах: інформація про роботу органів місцевого самоврядування, доступ та участь, закупівлі, житлова політика, бюджетний процес, фінансова та матеріальна допомога і гранти, соціальні послуги, кадрові питання, професійна етика та конфлікт інтересів, землекористування та будівельна політика, комунальні підприємства, комунальне майно, освіта. Окремо оцінюється прозорість роботи міських рад у сфері інвестицій та економічного розвитку [9].

** Рейтинг Громадський моніторинг енергоефективності розроблений ГО «Інститут Регіонального Розвитку» (м. Львів) у рамках виконання проекту «Контроль громадськості за реформуванням енергетичного сектору на регіональному рівні в контексті виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС» у рамках програми «Просування реформ в регіони» за підтримки Європейського Союзу [10].

Ефективність ринку праці	15	5	2	7
Розвиток інфраструктури	3	6	3	1
Відновлювана енергетика та енерго-ефективність	18	21	17	19
Доступність та якість послуг у сфері освіти	16	7	8	16
Доступність та якість послуг у сфері охорони здоров'я	3	3	2	2
Соціальний захист та безпека	5	14	13	12
Раціональне природокористування та якість довкілля	19	8	15	6
<i>Загальний рейтинг за рік</i>	<i>3</i>	<i>5</i>	<i>5</i>	<i>6</i>

Джерело: Складено за: [11; 12; 13; 14].

Дані таблиці 1 вказують, по-перше, що попри достатньо високе місце Чернівецької області в загальному рейтингу соціально-економічного розвитку регіонів України традиційно низькі позиції вона займає за такими напрямками оцінки, як «інвестиційно-інноваційний розвиток та зовнішньоекономічна співпраця» і «відновлювана енергетика та енергоефективність» (у 2018 р. 19-та рейтингова позиція серед усіх регіонів України та найнижча позиція за усіма параметрами вимірювання). Зауважимо, що під час презентації успіхів регіональної політичної еліти на засіданні Ради регіонального розвитку Чернівецької області, яка відбулася під головуванням Президента України Петра Порошенка 23 березня 2019 р., в. о. голови Чернівецької облдержадміністрації М. Павлюк наголосив тільки на показниках узагальненого рейтингу за результатами моніторингу соціально-економічного розвитку регіонів: «За результатами моніторингу соціально-економічного розвитку область протягом 2015 – 2018 років знаходиться у першій п'ятірці кращих регіонів України» [15], – оминаючи увагою ті аспекти регіонального розвитку, що потребують особливої уваги та зусиль регіональної політичної еліти.

По-друге, дані таблиці 1 засвідчують, що попри позитивну динаміку діяльність регіональної політичної еліти у напрямі інвестиційно-інноваційного розвитку Чернівецької області та

зовнішньоекономічної співпраці є недостатньою. Зокрема, у Стратегію розвитку Чернівецької області на період до 2020 року [16] за програмою «Розвиток підприємництва на інноваційній основі, як основа сталого економічного розвитку», включено 89 проектів загальною вартістю 4,4 млрд грн. З них на 1 січня 2019 р. реалізовано 14 загальною вартістю 447,6 млн грн; на стадії реалізації було 19 проектів загальною вартістю 604,1 млн грн; на стадії підготовки перебувало 20 проектів загальною вартістю 972,8 млн грн [17]. Оцінюючи залучення прямих іноземних інвестицій в економіку Чернівецької області в парадигмі створення сприятливих умов для стабільного розвитку зовнішньоекономічної діяльності та пошуку нових ділових партнерів, виходу суб'єктів підприємництва регіону на нові зовнішні ринки реалізації продукції, представники регіональної політичної еліти зі сегмента виконавчої влади вказують на те, що «загальний обсяг залучених з початку інвестування (рік не уточнюється – прим. Авт.) в економіку області прямих іноземних інвестицій (акціонерного капіталу) на 01.10.2018 становив 44,0 млн дол. США ... З початку 2018 року надійшло акціонерного капіталу нерезидентів у сумі 3974,5 тис. дол. США за рахунок інвестування у підприємства області (у т. ч. з країн ЄС – 3364,6 тис. дол. США та 609,9 тис. дол. США – з інших країн світу) та зменшення курсової різниці в сумі 708,0 тис. дол. США» [17]. Проте несуттєве зростання інвестицій у 2018 р. (на 3,3 %, порівняно з 2017 р.) не може оцінюватися як суттєве підвищення функціональної ефективності регіональної політичної еліти. Зауважимо, що означене питання розвитку регіону розглядається на нарадах та колегіях Чернівецької ОДА, за результатами яких ухвалюються відповідні рішення та надаються доручення, однак за результатами Рейтингу прозорості інвестиційного клімату міст України м. Чернівці посідає 51-ше місце із 5,4 балами з 20 [18].

Створення умов для інвестицій на регіональному рівні безпосередньо пов'язане з формуванням політичної волі регіональних політичних еліт до покращення бізнес-клімату, формування сталого діалогу з бізнесом та систематичного

інформування про тенденції бізнес-клімату у регіональному та національному вимірах. За результатами рейтингу легкості ведення бізнесу Regional Doing Business у 2017 р. Чернівецька область входила до середнього сегмента рейтингу, тоді як у 2018 р. опустилася до останньої позиції у Regional Doing Business–2018 (Див. табл. 2).

Таблиця 2

**Динаміка рейтингу Regional Doing Business
для Чернівецької області,
2017–2018 рр.**

Критерій	Бали	
	2017 р.	2018 р.
Сплата місцевих податків	7 (max 18)	37 (max 100)
Створення підприємства	12 (max 21)	84 (max 100)
Одержання дозволів на будівництво	47 (max 75)	41 (max 100)
Оформлення земельної ділянки під об'єктом нерухомості	12 (max 36)	21 (max 100)
Приєднання до електромережі	4 (max 21)	48 (max 100)
Електронні сервіси	Не вимірювався	16 (max 100)
<i>Сума балів</i>	92 (max 171)	247 (max 600)
<i>Рейтинг</i>	12	25

Джерело: Складено за: [19; 20].

Дані таблиці 2 засвідчують, що найважче у Чернівецькій області отримати дозвіл на будівництво, оформити земельну ділянку під об'єктом нерухомості та скористатися електронними сервісами у взаємодії між органами влади та бізнесом. Попри те, що децентралізація влади спричинила зростання місцевих бюджетів та обсягу повноважень регіональної політичної еліти, це не завжди приводить до усвідомлення того факту, що саме регіональна еліта відповідальна за формування привабливого для інвестицій бізнес-клімату у Чернівецькій області.

Одним з найбільш масштабних проєктів регіональної політичної еліти, метою якого було й просування в рейтингу *Regional Doing Business*, було створення у 2016 р. Агенції регіонального розвитку Чернівецької області. Зауважимо, що український формат Агенцій регіонального розвитку суттєво відрізняється від їх європейських аналогів. Європейські Агенції у своїй більшості є організаціями, що фінансуються суспільством, не підпорядковуються основній діяльності центральних або місцевих державних адміністрацій та створюються заради економічного розвитку територій. Перебираючи на себе функції модераторів процесів регіонального розвитку, Агенції регіонального розвитку позиціонуються як елемент публічного простору – «структура, створена на основі партнерства між приватним, державним та громадським секторами з метою визначення та комплексного розв’язання проблем розвитку конкретної території» [21].

Згідно з українським законодавством для ефективної реалізації державної регіональної політики відповідними державними адміністраціями можуть створюватись агенції регіонального розвитку, співзасновниками яких «можуть бути регіональні торгово-промислові палати, регіональні асоціації підприємців, регіональні представництва всеукраїнських асоціацій органів місцевого самоврядування чи асоціації органів місцевого самоврядування регіону, вищі навчальні заклади, наукові установи, профільні громадські об’єднання регіону» [22]. Агенція регіонального розвитку, створена в регіоні України, визначалася як неприбуткова установа, що утворюється на засадах партнерства між державним, приватним та громадським секторами, організаціями роботодавців та їх об’єднаннями і не може бути бюджетною установою. Згідно з «Типовим положенням про агенцію регіонального розвитку» у регіоні може бути утворена одна агенція, яка в разі необхідності утворюватиме на території регіону філії і представництва без статусу юридичної особи. Основними функціями Агенцій регіонального розвитку були визначені: проведення аналізу соціально-економічної ситуації, проблем

розвитку відповідного регіону, подання обласним держадміністраціям пропозицій щодо шляхів їх розв'язання; вивчення досвіду інших держав щодо реалізації регіональної політики та підготовка пропозицій щодо використання позитивного досвіду в регіоні; сприяння, у тому числі шляхом організації та проведення консультаційної роботи, у реалізації суб'єктами регіонального розвитку регіональної стратегії розвитку, програм і проектів регіонального розвитку, у підвищенні інвестиційної привабливості регіону, залученні інвестиційних та кредитних ресурсів, міжнародної технічної допомоги, у створенні умов для інституційного та інфраструктурного розвитку регіону [23].

Регіональна політична еліта Чернівецької області брала активну участь у створенні Агенції регіонального розвитку Чернівецької області, зокрема, її засновниками, поряд з ГО «Асоціація аграрників», ГО «Інвестиції Буковини», ГО «Туристичний розвиток Карпат», Громадською спілкою «Сучасні інноваційні стратегії», виступили Чернівецька обласна рада та Чернівецька обласна державна адміністрація [24]. Маючи недержавну форму власності, основними формами діяльності Агенція задекларувала «Консультавання з питань комерційної діяльності й керування» та «Регулювання та сприяння ефективному веденню економічної діяльності». Оцінюючи факт створення Агенції, директор Регіонального офісу реформ у Чернівецькій області І. Баб'юк зазначив, що «така Агенція, яка буде функціонувати поза облдержадміністрацією і облрадою, має об'єднати всіх фахівців у справі децентралізації та всю інформацію» [25]. Ми погоджуємося у доцільності та необхідності діяльності Агенцій, по-перше, як основного інструменту подолання неформальних практик узгодження інтересів у трикутнику *влада – бізнес – громадський сектор*, по-друге, як публічного простору артикуляції та узгодження інтересів між усіма агентами публічної політики на території Чернівецької області. Проте, коли йдеться про функціонування Агенції регіонального розвитку Чернівецької області поза облдержадміністрацією і облрадою, то швидше

можемо констатувати про відсутність готовності регіональної політичної еліти, регіональних органів державної влади та місцевого самоврядування виступити в ролі агентів публічної політики, а не домінуючих політичних акторів. Свідченням цього є, по-перше, те, що без оголошення відкритого конкурсу Чернівецька обласна рада своїм рішенням передала «в оренду на пільгових умовах установі «Агенція регіонального розвитку Чернівецької області» нерухоме майно за адресою: вул. Грушевського, 1 в м. Чернівцях площею 389,6 кв. м. на строк 30 років для розміщення Агенції, встановивши річну орендну плату за оренду вказаного нерухомого майна у сумі 1 грн» [26]. Зауважимо, що за вказаною адресою розміщено і Чернівецьку ОДА, і Чернівецьку обласну раду.

По-друге, за відсутності будь-яких конкретних дій, заявлених в основних завданнях «Програми фінансової підтримки установи «Агенція регіонального розвитку Чернівецької області» на 2018–2019 роки» [27], Департамент регіонального розвитку Чернівецької обласної державної адміністрації визнав її діяльність високо-ефективною. Зокрема, програмою передбачалися: розробка та здійснення комплексу заходів організаційного, фінансового, економічного характеру щодо формування інвестиційної привабливості регіону, залучення інвестицій в економіку області; налагодження партнерства з міжнародними організаціями з метою залучення зовнішнього досвіду/знань і коштів для реалізації та фінансування програм та інших інвестиційних і некомерційних проєктів; розробка та здійснення комплексу заходів передінвестиційного характеру; сприяння створенню позитивного інвестиційного іміджу Чернівецької області; сприяння розвитку інвестиційної, інноваційної і підприємницької діяльності на території Чернівецької області [27].

Проте будь-яка інформація, яка вказувала б на ефективність виконання основних завдань та функцій, Агенцією регіонального розвитку Чернівецької області у 2018 р. на її сайті відсутня. Маючи офіційний сайт, Агенція не розмістила жодної інформації в рубриці «Наші проєкти» [28], а рубрика «Напрями роботи»

обмежується констатацією: «Розробка стратегій: Експертний супровід розробки стратегій розвитку територій, населених пунктів та організацій. Енергоефективність: Залучення інвесторів та експертний супровід проектів енергомодернізації приватних та комунальних будівель. Просування експорту: Виводимо підприємства Чернівецької області на ринки Європи, Америки та всього світу. Інвестування: Ми пропонуємо вам інвестувати в обрану Вами специфікацію, в залежності від кількості інвестицій» [29].

Подібна ситуація інформаційного вакууму про досягнення Агенції зафіксована нами і на офіційному сайті Чернівецької ОДА. Зокрема, такі важливі параметри, як «Загальна характеристика регіональної програми фінансової підтримки установи «Агенція регіонального розвитку Чернівецької області» на 2018–2019 роки», «Ресурсне забезпечення регіональної програми фінансової підтримки установи «Агенція регіонального розвитку Чернівецької області» на 2018–2019 роки», «Напрямки діяльності та заходи регіональної програми фінансової підтримки установи «Агенція регіонального розвитку Чернівецької області» на 2018–2019 роки», «Показники продукту регіональної програми фінансової підтримки установи «Агенція регіонального розвитку Чернівецької області» на 2018–2019 роки», задекларовані у відповідних рубриках на сайті Чернівецької ОДА, змістовно та інформативно не наповнені [30].

Проте, оцінюючи виконання бюджетної «Програми фінансової підтримки установи «Агенція регіонального розвитку Чернівецької області» за 2018 р. як вискоєфективну (середній результат оцінки програми – 188,5 бала з 200 [31]), головний розпорядник коштів Департамент регіонального розвитку Чернівецької обласної державної адміністрації (директор Департаменту В. Подорожний, начальник відділу – головний бухгалтер Н. Маніліч) робить висновок, що «програма є актуальною для подальшої реалізації, тому що сприяє проведенню аналізу соціально-економічної ситуації в області, підготовці проектів регіонального розвитку, що відповідають пріоритетам регіональної стратегії розвитку та Державній стратегії регіонального розвитку, допомозі

в реалізації програм і проектів регіонального розвитку тощо. Подальша реалізація програми дозволить підвищити соціально-економічний розвиток регіону шляхом залучення фінансових ресурсів на проектній основі, а також системної промоції області. Протягом 2018 року почалась робота над досягненням основної мети, завдання, які були заплановані на 2018 рік, виконані у повному об'ємі» [31]. Тобто відбувається констатація, що Агенція регіонального розвитку Чернівецької області залучила додаткові фінансові ресурси, створила позитивний інвестиційний імідж Чернівецької області в Україні та за її межами, підвищила ефективність реалізації державної регіональної політики, сформувала інвестиційну привабливість регіону, залучила інвестиції в економіку області тощо.

Варто наголосити, що заступник голови Чернівецької ОДА та одночасно депутат Чернівецької обласної ради В. Гостюк після ухвалення обласного бюджету на 2019 р. свою позицію щодо ефективності діяльності Агенції регіонального розвитку Чернівецької області сформулював так: «Депутати підтримали мою ініціативу про необхідність заслухати звіт про роботу так званої Агенції регіонального розвитку Чернівецької області за попередній період. Так, створена в травні 2016 року, агенція лише в цьому році отримала 300 тис. грн платників податків, на наступних рік передбачено додатковий 1 млн грн! (Див. табл. 3 – прим Авт.). Про жодні досягнення чи бодай якусь роботу цієї агенції в попередній період нічого невідомо. Наслідуючи принцип «Ні копійки без програми, без програми ні копійки», запропоновано на наступній сесії розглянути відповідну програму діяльності агенції на 2019 рік» [32]. Депутати Чернівецької облради підтримали пропозицію і проголосували за відповідне протокольне рішення: «Керівнику Установи «Агенція регіонального розвитку» у 2019 році періодично звітувати про роботу установи та представити план діяльності на 2019 рік на засіданні сесії обласної ради» [33], але станом на 1 вересня 2019 р. рішення не виконане.

Таблиця 3

**Напрями використання бюджетних коштів
Регіональної програми фінансової підтримки установи
«Агенція регіонального розвитку
Чернівецької області», 2019 р.**

<u>№</u> <u>з/п</u>	Напрями використання бюджетних коштів	Усього (загальний фонд)
1.	Матеріально-технічна та фінансова підтримка установи «Агенція регіонального розвитку», інші заходи, що пов'язані з її функціонуванням	450000,00
2.	Розробка проектів для підтримки стратегічних ініціатив	350000,00
3.	Обмін досвідом з іншими областями України	10000,00
4.	Проведення навчальних програм та тренінгів, а також надання індивідуальних професійних консультацій у галузі стратегічного та бізнес-планування, оцінювання проектів, техніко-економічного обґрунтування	20000,00
5.	Просування та сприяння реалізації інвестиційних та некомерційних проектів	20000,00
6.	Формування та промоція позитивного іміджу області	100000,00
7.	Участь у форумах, конференціях, виставках, семінарах в Україні та за кордоном	50000,00
<i>Разом</i>		1000000,00

Джерело: [34].

Відсутність будь-якої офіційної інформації про діяльність Агенції регіонального розвитку Чернівецької області у 2019 р. вказує, по-перше, на публічне, тож, імовірно, неефективне, використання бюджетних коштів в обсязі, наведеному у табл. 3; по-друге, про нездатність Агенції позиціонувати себе як ключового гравця і мозкового центру в регіональних ініціативах і програмах соціально-економічного розвитку; по-третє, нездатність регіональної політичної еліти здійснювати функції політичного

управління в сфері соціально-економічних відносин на території Чернівецької області у сфері інвестиційно-інноваційного розвитку.

Ще одним показником у загальному рейтингу соціально-економічного розвитку регіонів України, за яким Чернівецька область традиційно посідає низькі позиції, є показник «Відновлювана енергетика та енергоефективність» (у 2018 р. 19-та рейтингова позиція серед усіх регіонів України та найнижча позиція за усіма параметрами вимірювання для Чернівецької області).

Відповідно до основних положень Державної цільової економічної програми енергоефективності і розвитку сфери виробництва енергоносіїв з відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива на 2010–2020 роки [35] вона має бути орієнтиром для побудови політики місцевих та регіональних органів влади в сфері енергозбереження та відновлюваної енергетики. Перед регіональною політичною елітою ставилося завдання, відповідно до сфери компетенції місцевих та регіональних органів самоврядування та державних органів виконавчої влади створити умови для наближення енергоємності валового внутрішнього продукту України до рівня розвинутих країн та стандартів Європейського Союзу, підвищити ефективність використання паливно-енергетичних ресурсів, оптимізувати структуру енергетичного балансу регіону шляхом зменшення частки імпортованих викопних органічних видів енергоресурсів, зокрема природного газу, та заміщення їх альтернативними видами енергоресурсів.

Відповідно до Стратегії розвитку Чернівецької області на період до 2020 р. [16] було включено операційну мету 3.1. «Впровадження екологічних та енергозберігаючих технологій» у структурі стратегічної цілі 3. «Збереження довкілля як основа безпечного екологічного середовища», конкретизовану через завдання проведення регіональної політики оснащення багатоквартирних житлових будинків побудинковими приладами обліку теплової енергії, відсотків до загальної кількості багатоквартирних будинків, що підлягають оснащенню; збільшення частки сумарної потужності котелень на альтернативних

видах палива в регіоні; стимулювання домогосподарств до укладання кредитних договорів у рамках механізмів підтримки заходів з енергоефективності в житловому секторі за рахунок коштів державного бюджету із співфінансуванням з місцевих бюджетів; збільшення частки бюджетних установ регіону, з якими укладено енергосервісні договори; збільшення частки обсягу теплової енергії, виробленої в регіоні з альтернативних видів палива або відновлюваних джерел енергії; впровадження енергозберігаючих джерел світла у зовнішньому освітленні населених пунктів. У 2018 р. бюджетними установами та організаціями Чернівецької області було виконано заходи з енергоефективності та енергозбереження на 171 об'єкті на загальну суму 45,9 млн грн, з них заклади освіти – 156 об'єктів на загальну суму 26,5 млн грн, заклади охорони здоров'я – 8 об'єктів на загальну суму 12,6 млн грн, заклади культури – 4 об'єкти на загальну суму 4,2 млн грн та – 3 об'єкти соціальної сфери на загальну суму 2,6 млн грн. Того самого року частка сумарної потужності котелень на альтернативних видах палива в регіоні до загальної потужності котелень регіону становила 4,7% (у 2017 р. зазначений показник становив 4,48%) [17], зокрема, перехід на використання альтернативних джерел палива було здійснено в 5 бюджетних установах [36].

Для конкретизації кроків забезпечення енергоефективності чернівецька регіональна політична еліта ухвалила «Регіональну програму часткового відшкодування відсоткових ставок за залученими кредитами, що надаються фізичним особам, об'єднанням співвласників багатоквартирних будинків та житлово-будівельним кооперативам Чернівецької області на заходи з підвищення енергоефективності, на 2018–2019 роки» [37]. Тільки у м. Чернівці в 2017 р. було видано 683 кредити (профінансовано часткове відшкодування відсоткових ставок за «теплими» кредитами з міського бюджету в сумі 1190 тис. грн), у 2018 р. – 156 кредитів (профінансовано часткове відшкодування відсоткових ставок за «теплими» кредитами з міського бюджету в сумі 1569,4 тис. грн) [17]. Паралельно в Чернівецькій області використовуються ресурсні можливості міжнародних програм

підтримки енергоефективності, як-то: «Місцевий розвиток орієнтований на громаду» (ПРООН/ЄС), «Угода мерів схід» (ЄС), «Консультавання підприємств щодо енергоефективності» (GIZ), «FARADAY» – побудова довготривалих механізмів транскордонної співпраці у сфері відновлювальних джерел енергії [38].

Отже, в абсолютних показниках кількості ініціатив діяльність регіональної політичної еліти у досягненні операційної мети з впровадження екологічних та енергозберігаючих технологій видається активною та ефективною. Проте Чернівецька область посідає низькі позиції і в рейтингу Громадського моніторингу енергоефективності (2018 р.), який вимірювався для п'яти областей Західної України [39], перебуваючи на 4-й позиції, яка є останньою, оскільки на 3-й позиції перебувають дві області. Однак за параметрами питомого споживання паливно-енергетичних ресурсів та інвестування енергозбереження в регіоні на одну особу Чернівецька область перебуває на другому місці. Послаблюють рейтингові позиції області низькі показники виробництва теплової енергії з альтернативних видів палива або відновлюваних джерел енергії, інвестування відновлюваної енергетики та рівень її розвитку, поширення інформації з енергозбереження та відновлюваної енергетики у регіональних ЗМІ, рівень співробітництва в сфері енергетичної безпеки та енергозбереження. Рейтингова позиція Чернівецького регіону засвідчує певну пасивність регіональної політичної еліти в стимулюванні нарощення потенціалу енергозбереження.

Водночас, під час презентації результатів Громадського моніторингу енергоефективності, яка відбулася 12 грудня 2018 р. у Чернівецькій ОДА, начальник управління інфраструктури Чернівецької ОДА В. Трепко наголосив тільки на тому, що «Чернівецька область посідає друге місце у Рейтингу енергоефективності серед західних областей України за залученням інвестиційних проектів у сфері енергоефективності та проектів, що фінансуються європейськими фінансовими установами» [40], не вказуючи на останнє місце області в загальному рейтингу енергоефективності. Зауважимо, що присутні на заході керівник

проектів Інституту регіонального розвитку О. Микита та асистент керівника проекту І. Куропась «детально зупинилися на показниках Чернівецької області» [40], але ця інформація залишилася недоступною на офіційному сайті Чернівецької ОДА та у регіональних ЗМІ. У подібному форматі інформував громадськість і начальник відділу адміністративно-територіальної реформи та децентралізації Чернівецької ОДА Я. Цуркан. Наголошуючи, що Чернівецька обласна рада зацікавлена і бере участь у реалізації плану розвитку енергозбереження, він повідомив, що «за рейтингом розвитку альтернативної енергетики, проведеного серед п'яти західних областей, Чернівецька посідає передостаннє місце» [41].

До певної міри рівень ефективності діяльності регіональної політичної еліти Чернівецької області обмежується соціально-економічним потенціалом регіону, який відображено у співвідношенні дохідної та видаткової частин фінансового результату у 2015 р., за яким область була віднесена до кластеру регіонів із найгіршими показниками, для яких різниця між видатками та прибутком становила – 8,8125 млрд грн [42]. Подолати такі диспропорції регіонального розвитку мала реформа децентралізації влади. Вже у 2017 р. та у 2018 р. Чернівецька область посідала 7-ме місце у рейтингу областей України щодо формування ОТГ [43; 44]. Починаючи з 2019 р. Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України змінило методику оцінки процесів децентралізації у регіонах України, який почав відображати не стільки кількість створених ОТГ, скільки спроможність регіонів до розвитку територій та залучення громад до реформи. На нашу думку, такий підхід відображає і спроможність регіональних еліт до управління соціально-економічними процесами на території тієї чи іншої області. Хоча, згідно з даними 2019 р., Чернівецька область за рівнем формування спроможних ОТГ перебуває на 9-му місці, яке було забезпечене завершеним процесом створення ОТГ з центром у місті обласного значення (за цим параметром Чернівецька область посідає 1-ше місце) [45], ефективність управлінських практик регіональної політичної еліти є недостат-

ною. Маємо на увазі, що створення самодостатніх ОТГ у перспективі не забезпечуватиме інноваційний розвиток територій області, тому найбільш бажаною стратегією регіональних еліт має стати стимулювання співробітництва громад, що у європейській практиці більше відомо в категоріях міжмуніципальної співпраці. За цим показником Чернівецька область перебуває на низьких позиціях. Зокрема, у 2019 р. на території області було укладено та діяло 5 проєктів співпраці між ОТГ області, тоді як у Полтавській – 103, Вінницькій – 94 [45].

Важливим аспектом реформи децентралізації влади є забезпечення прозорого характеру публічної політики, який вимірюється за допомогою Рейтингу прозорості міст (Див. рис. 1).

Рис. 1. Рейтинг прозорості м. Чернівці. Складено за: [46].

Дані рис. 1 засвідчують, що у рейтингу прозорості міст України адміністративний центр Чернівецької області перебуває у зоні середніх показників. У 2017 р. загальний бал прозорості

становив 42,4 бала (зі 100 можливих) – 13-ге місце рейтингу, у 2018 р. – 55,0 балів, що відповідало 18-му місцю рейтингу, у 2019 р. (станом на вересень) – 65,03 бала (рейтинг не обрахований). Так, у 2018 р. збільшення кількості балів було забезпечено тим, що на локальному політичному рівні політична еліта сприяла виконанню 57 % простих рекомендацій, 58 % рекомендацій середнього рівня складності та 49 % складних до реалізації рекомендацій, однак це не забезпечило зростання в рейтинговому списку. Отже, збільшення кількості балів не означає автоматичного зростання рейтингу прозорості, який відображає прозорість публічної політики та прозорість діяльності регіональної політичної еліти. Для просування у рейтингу прозорості у 2019–2020 рр. перед локальною елітою Чернівців стоїть низка завдань, які стосуються: (1) створення нормативного документа та практичного використання спеціального публічного сервісу з питань закупівель, на якому можна вільно ознайомитися зі скаргами, пропозиціями та зверненнями, а також відповідями на них та вжитими регіональною елітою заходами; (2) забезпечення доступу до офіційного систематично оновлюваного веб-сайта з відомостями про житлові приміщення (загальна кількість житлових приміщень; кількість орендованих житлових приміщень; кількість вільних житлових приміщень; кількість кімнат у гуртожитках); (3) забезпечення доступу на офіційному веб-сайті до інформації про: способи та критерії розподілу житла, повідомлень про майбутні засідання громадської комісії з житлових питань, рух черги, здійснення капітального та поточного ремонтів житлових будинків, протоколи засідань громадської комісії з житлових питань; (4) ухвалення бюджетного регламенту (інший спеціальний документ) про особливості порядку розгляду, ухвалення змін до бюджету та участі громадськості в бюджетному процесі; (5) забезпечення доступу на офіційному веб-сайті до інформації про моніторинг окремих проектів, на які було надано фінансову підтримку з коштів регіонального/локального бюджету; (6) створення спеціальних інструментів для повідомлення про неетичну поведінку, дискримінацію або конфлікт інтересів службовців,

співробітників комунальних підприємств, установ, організацій, товариств, заснованих громадою або в яких частка громади становить не менше 50 %, та оприлюднення відомостей про результати розгляду таких повідомлень; (7) створення системи електронної реєстрації дозволів на встановлення тимчасових споруд, МАФів, терас та оприлюднення на офіційному веб-сайті інформації про ставки податку за землю та дані про встановлені пільги для сплати земельного податку; (8) оприлюднення на веб-сайтах біографій керівників комунальних підприємств та товариств, структури, принципів формування та розміру винагороди адміністрації підприємства та членів наглядової ради; (9) здійснення зовнішнього незалежного аудиту консолідованої фінансової звітності комунальних підприємств.

Отже, здійснений аналіз застосування інструментів рейтингового оцінювання функціональності регіональних політичних еліт на прикладі Чернівецької області дає змогу встановити, по-перше, що сформована на сьогодні сукупність рейтингів офіційного та аналітичного рівнів дозволяє не тільки вимірювати ефекти діяльності регіональних еліт в абсолютному значенні, але й порівнювати їх у крос-територіальній перспективі. По-друге, чернівецька регіональна еліта є добре обізнана з рейтинговою позицією Чернівецької області, у якій відображено динаміку соціально-економічного розвитку регіону. Однак у сфері публічного дискурсу вона артикулює тільки ті рейтингові показники, які вказують на ефективність її діяльності, тоді як інші, що визначають перспективні напрями діяльності регіональної еліти, публічно не оприлюднюються. По-третє, чернівецька регіональна політична еліта є суб'єктом створення неприбуткових організацій (Агенція регіонального розвитку Чернівецької області), які мають сприяти створенню відкритого публічного простору узгодження інтересів на рівні регіональної політики та, відповідно, забезпечити зростання рейтингових позицій Чернівецької області в соціально-економічній сфері. Вивчення досвіду діяльності Агенції регіонального розвитку Чернівецької області дає змогу дійти висновку, що її діяльність є неефективною та закритою навіть для

регіональних органів влади та місцевого самоврядування. На нашу думку, це пояснюється суттєвим відхиленням від європейської моделі подібних інститутів публічної політики.

1. Putman R., Nanetti R., Leonardi R. Making Democracy Work: Civic Transitions in Modern Italy. Princeton: Princeton University Press, 1993, 247 p.

2. Vazquez Barquero A. Local Development Initiatives Under Incipient Regional Autonomy: The Spanish Experience in the 1980's // Global Challenge and Local Response-Initiatives for Economic Regeneration in Contemporary Europe. W. Stohr (ed.). London, New York: Mansell Publishing, 1990, p. 354–374.

3. Dupoirier E. The First Regional Political Elites in France (1986–1992) // Regional Politics and Policy. 1994. Vol. 4, N. 3. P. 25–32.

4. Leonardi R., Garmise S. Conclusions: Subnational Elites and the European Community // The Regions and the European Community: the Regional Response to the Single Market in the Underdeveloped Areas. London: Frank Cass, 1993, p. 247–274.

5. Understanding ratings/ URL: <https://www.spglobal.com/ratings/en/about/understanding-ratings>

6. Про затвердження Порядку та Методики проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації державної регіональної політики. Постанова Кабінету Міністрів України № 856 від 21 жовтня 2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2015-%D0%BF>

7. Моніторинг процесу децентралізації. URL: https://decentralization.gov.ua/mainmonitoring#main_info

8. Рейтинг ведення бізнесу у регіонах. REGIONAL DOING BUSINESS RANKING. Методологія. URL: <http://rdb.brdo.com.ua/DB2018.pdf>

9. Динаміка прозорості українських міст: як змінилися міста за два роки? URL: <https://drive.google.com/file/d/13Wc51rZ7ViNq7nNCSkJkTvPPu9II2t6M/view>

10. Громадський моніторинг енергоефективності: європейський вектор регіонального розвитку. URL: http://institute.lviv.ua/doc/Broshura%20fin_6.02.2019_ik.pdf

11. Моніторинг соціально-економічного розвитку регіонів за 2018 р. за переліком показників оцінки, наведених у додатку 2 до постанови

Кабінету Міністрів України від 21.10.2015 № 856 «Про затвердження Порядку та Методики проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації державної регіональної політики». URL: <http://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2019/05/Reytingova-otsinka-za-2018-rik-prezentatsiyuni-materiali.pdf>

12. Моніторинг соціально-економічного розвитку регіонів за 2017 р. за переліком показників оцінки, наведених у додатку 2 до постанови Кабінету Міністрів України від 21.10.2015 № 856 «Про затвердження Порядку та Методики проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації державної регіональної політики». URL: <http://ndo.lg.ua/ru/filereader/index/155/691a17c10b4d324441ef82446cf3deee>

13. Моніторинг соціально-економічного розвитку регіонів за 2016 р. за переліком показників оцінки, наведених у додатку 2 до постанови Кабінету Міністрів України від 21.10.2015 № 856 «Про затвердження Порядку та Методики проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації державної регіональної політики». URL: <http://www.minregion.gov.ua/wpcontent/uploads/2017/05/Reytingova-otsinka-za-2016-rik-prezentatsiyunimateriali.pdf>

14. Моніторинг соціально-економічного розвитку регіонів за 2015 р. за переліком показників оцінки, наведених у додатку 2 до постанови Кабінету Міністрів України від 21.10.2015 № 856 «Про затвердження Порядку та Методики проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації державної регіональної політики» / Департамент регіонального розвитку Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України. Київ. 2015. 90 с.

15. Михайло Павлюк розповів про досягнення та План перспективного розвитку Чернівецької області на 2019–2021 роки [23.03.2019]. URL: <https://bukoda.gov.ua/new/4037>

16. Стратегія розвитку Чернівецької області на період до 2020 року. URL: <https://bukoda.gov.ua/page/1307>

17. Звіт про здійснення Чернівецькою обласною державною адміністрацією покладених на неї повноважень та стан розвитку території за 2018 рік. URL: https://bukoda.gov.ua/uploads/editor/bukoda.gov.ua/files/Zvit_ODA-2018-site.pdf

18. Рейтинг прозорості 100 найбільших міст України. URL: <https://ti-ukraine.org/wp-content/uploads/2018/09/Infografika.pdf>

19. PRO. Платформа ефективного регулювання. Регіональний Doing Business 2017. Чернівецька область. URL: <https://regulation.gov.ua/rating/doing-business>

20. Регіональний Doing Business 2018. Чернівецька область. URL: <http://rdb.brdo.com.ua/>

21. EURADA, Creation, Development and Management of RDAs: Does it have to be so difficult?, Brussels. 1999. P. 16–17.

22. Про засади державної регіональної політики. Закон України від 5 лютого 2015 року № 156-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/156-19>

23. Типове положення про агенцію регіонального розвитку: Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2016 р. № 258, доступ 23 III 2017. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/258-2016-%D0%BF>

24. Установа «Агенція регіонального розвитку Чернівецької області». URL: https://youcontrol.com.ua/catalog/company_details/40485019/

25. На Буковині створять Агенцію регіонального розвитку [06.05.2016]. URL: <http://bukpravda.cv.ua/news/oblast/item/32198-%D0%BD%D0%B0-%D0%B1%D1%83%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D1%96-%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE%D1%80%D1%8F%D1%82%D1%8C-%D0%B0%D0%B3%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%8E-%D1%80%D0%B5%D0%B3%D1%96%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE-%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%BA%D1%83.html#.XXkwHy4zbX4>

26. Про внесення змін до рішення 10-ї сесії обласної ради VI скликання від 31.05.2012 № 83-10/12 «Про використання окремого нерухомого майна (приміщень) за адресою: вул. Грушевського, 1 в м. Чернівцях» (із змінами відповідно до рішення 33-ї сесії обласної ради VI скликання від 14.08.2015 № 130-33/15). XXVII сесія VII скликання. Рішення № 189-27/18 21 листопада 2018 р. м. Чернівці. URL: <http://oblrada.cv.ua/document/list/5058/>

27. Чернівецька обласна рада. Про затвердження регіональної програми фінансової підтримки установи «Агенція регіонального розвитку Чернівецької області» на 2018 – 2019 роки. Рішення № 79-22/18 від 23 травня 2018 р. URL: <http://oblrada.cv.ua/document/list/4657/>

28. Агенція регіонального розвитку Чернівецької області. Наші проекти. URL: <http://www.archernivtsi.org.ua/projects/>

29. Агенція регіонального розвитку Чернівецької області. Напрями роботи. URL: <http://www.archernivtsi.org.ua/%d0%bd%d0%b0%d0%bf%>

d1%80%d1%8f%d0%bc%d0%b8-%d1%80%d0%be%d0%b1%d0%be%
d1%82%d0%b8/

30. Чернівецька обласна державна адміністрація. Регіональна програма фінансової підтримки установи «Агенція регіонального розвитку Чернівецької області» на 2018–2019 роки. URL: <https://bukoda.gov.ua/page/1178>

31. Оцінка ефективності бюджетної програми за 2018 рік. URL: <https://bukoda.gov.ua/uploads/editor/bukoda.gov.ua/Departments/depertament-regionalnogo-rozvitku/combinepdf-min.pdf>

32. Агенція регіонального розвитку Чернівецької області, про жодні досягнення якої нічого невідомо, прозвітує про використані сотні тисяч гривень платників податків [19.12.2018]. URL: <http://buknews.com.ua/page/ahentsiia-rehionalnoho-rozvytku-chernivetskoi-oblasti-pro-godni-dosiahnnnia-iaкои-nichoho-nevidomo-prozvituiu-pro-vykorystani-sotni-tysiach-platnykiv-podatktiv.html>

33. Про звітування Установи «Агенція регіонального розвитку Чернівецької області» у 2019 році. XVIII сесія VII скликання. Протокольне рішення №21/28 від 18 грудня 2018 р. м. Чернівці. URL: <http://oblrada.cv.ua/document/list/5091/>

34. Паспорт бюджетної програми місцевого бюджету на 2019 рік. Затверджено: Наказ/розпорядчий документ. Департамент регіонального розвитку Чернівецької області від 18.01.2019 р. № 2-09 і наказ Департаменту фінансів Чернівецької обласної державної адміністрації 24.01.2019 № 22-ОД. URL: <https://bukoda.gov.ua/uploads/editor/bukoda.gov.ua/Departments/depertament-regionalnogo-rozvitku/%D0%9F%D0%B0%D1%81%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%82.pdf>

35. Про затвердження Державної цільової економічної програми енергоефективності і розвитку сфери виробництва енергоносіїв з відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива на 2010–2020 роки. Постанова Кабінету Міністрів України № 243 від 1 березня 2010 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/243-2010-%D0%BF>

36. У 2018 році 171 бюджетна установа та організація області виконала заходи з енергоефективності [24 січня 2019]. URL: <https://bukoda.gov.ua/new/2624>

37. Регіональна програма часткового відшкодування відсоткових ставок за залученими кредитами, що надаються фізичним особам, об'єднанням співвласників багатоквартирних будинків та житлово-будівельним кооперативам Чернівецької області на заходи з підвищення енергоефективності, на 2018–2019 роки. Затверджена рішенням

Чернівецької обласної ради № 255-19/17 від 21.12.2017. URL: http://oblrada.cv.ua/document/regional_program/

38. Держенергоефективності презентувало вигідні інструменти підвищення енергоефективності ОТГ Буковини [9 серпня 2019]. URL: <http://saee.gov.ua/uk/news/3073>

39. Громадський моніторинг енергоефективності: європейський вектор регіонального розвитку. URL: http://institute.lviv.ua/doc/Broshura%20fin_6.02.2019_ik.pdf

40. На Буковині обговорили виклики та досягнення у сфері енергоефективності [15 грудня 2018]. URL: <https://www.prostir.ua/?news=na-bukovyni-obhovoryly-vyglyky-ta-dosyahnennya-u-sferi-enerhoefektyvnosti>

41. Буковина посідає передостаннє місце у рейтингу розвитку альтернативної енергетики. У Чернівцях відбувся круглий стіл на тему енергоефективності [20 червня 2019]. URL: <https://weche.info/blog/progolovne-1/post/bukovina-posidaie-peredostannie-misto-u-reitingu-rozvitku-alternativnoyi-energetiki-5407>

42. Іванова Н. С. Диспропорції соціально-економічного розвитку регіонів. URL: [http://ird.gov.ua/sep/sep20176\(128\)/sep20176\(128\)_029_IvanovaN.pdf](http://ird.gov.ua/sep/sep20176(128)/sep20176(128)_029_IvanovaN.pdf)

43. Моніторинг процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування станом на 7 грудня 2017 р. URL: <https://www.slideshare.net/oleksandrvmrnyk/2017-84019312>

44. Моніторинг процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування станом на 10 грудня 2018 р. URL: <https://storage.decentralization.gov.ua/uploads/library/file/346/10.12.2018.pdf>

45. Моніторинг процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування станом на 10 вересня 2019 р. URL: <https://storage.decentralization.gov.ua/uploads/library/file/470/10.09.2019.pdf>

46. Рейтинги прозорості міст. Чернівці. URL: <https://transparentcities.in.ua/chernivci>